

The Battle of Kut al-Amara and the Role of the Shiites in the Ottoman Victory over Britain

Taher Babaei¹ \ Morteza Setaei² \ Abdulhadi Najeh Karim al-Jabri³

1. Assistant Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Ferdowsi University of Mashhad.

taherbabaei@um.ac.ir

2. Doctoral student in History and Civilization of Islamic Nations, Ferdowsi University of Mashhad.

mortezasetaei1992@gmail.com

3. Doctoral student in History and Civilization of Islamic Nations, Ferdowsi University of Mashhad.

hadi.aljabri1992@gmail.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article	The incapacity and weakness of the Ottoman government in the final years of its life had caused chaos in the vast and heterogeneous territory of this government. The Ottomans' entry into World War I added to their problems in their dependent territories and further destabilized these regions. The invasion of European powers, coupled with the disobedience of the so-called dependent regions, put the Ottomans in a bind, which ultimately resulted in continuous defeats and collapse. The Ottomans also achieved victories in World War I, which were limited to the battles of Çanakkale and Kut-e-Amara. During the siege of British forces in Kot al-Amara, which lasted from December 6, 1915 to April 29, 1916 and resulted in the capture of the invading forces, numerous groups were active, the most important of which were Shiite groups. Given the descriptive and analytical nature of the research approach, an attempt has been made to examine the role of the Shiites in achieving victory over the British forces at Kut al-Amara, relying on the library method and studying and reviewing Arabic and Turkish sources and research. The research findings have shown that Shiites played a role in three main areas: issuing fatwas to confront British forces, participating in the fighting and commanding military forces, and the active presence of Shiite tribes and clans in providing manpower for the Ottoman army.
Received: 2024.10.05	
Accepted: 2025.02.05	
Keywords	Ottoman victory over Britain, Shiites, and the Battle of Kut al-Amara.
Cite this article:	Babaei, Taher, Morteza Setaei & Abdulhadi Najeh Karim al-Jabri (2025). The Battle of Kut al-Amara and the Role of the Shiites in the Ottoman Victory over Britain. <i>The History of Islamic Culture And Civilization</i> . 16 (1). 75-90. DOI: ??
DOI:	??
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

معركة كوت العمارة و دور الشيعة في انتصار العثمانيين على بريطانيا

طاهر بابائي^١ / مرتضي سنائي^٢ / عبد الهادي ناجح كريم الجابري^٣

١. استاذ مساعد فرع التاريخ و حضارة الشعوب الاسلاميه، جامعة فردوسي مشهد.

taherbabaei@um.ac.ir

٢. طالب دكتوراه تاريخ و حضارة الشعوب الاسلاميه، جامعه فردوسي مشهد.

mortezaetayi1992@gmail.com

٣. طالب دكتوراه تاريخ و حضارة الشعوب الاسلاميه، جامعة فردوسي مشهد.

hadi.aljabri1992@gmail.com

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	العجز و ضعف الحكومة العثمانية في السنوات الاخيرة من عمرها، سبب بروز التشتت في البلاد الشاسعة و غير المتجانس لهذه الحكومة. دخول العثمانيون في الحرب العالمية الأولى، أضاف مشاكل لهم في البلاد التابعة و ادى الي المزيد من الاضطرابات في هذه المنطقة. هجوم القوي الاوربية الي جوار عدم الطاعة من قبل المناطق التابعة للعثمانيين وضعهم في مأزق حيث أسفر مآلا عن خسائر متواصلة و السقوط. احرز العثمانيون في الحرب العالمية الاولى، انتصارات ايضا المنحصرة بمعركة جناق قلعه و كوت العمارة. خلال حصار القوات البريطانية لكوت العمارة الذي استغرق من ٦ ديسمبر (كانون الاول) ١٩١٥ و حتي ٢٩ أبريل (نيسان) ١٩١٦ و اسفر عن اسر القوات المهاجمة، مجموعات متعددة كانوا فيها نشيطين و اهمها المجموعات الشيعية. نظرا لان اتجاه البحث وصفي و تحليلي بذلت المساعي كي يتم بالاعتماد علي اسلوب المكتبة و الدراسات و بحث المصادر و الدراسات العربية و التركية، به دراسه دور الشيعة في تحقيق النصر علي القوات البريطانية في كوت العمارة. حصيلة البحث تشير الي ان الشيعة في ثلاث ارضيات رئيسية كانت لهم دور بارز في صدور الفتوي لمجابهة القوات البريطانية، الحضور في مسار المبارزة و القيادة للقوات العسكرية و كذلك الحضور الفاعل للقبائل و العشائر الشيعية لاعداد القوات الانسانيه للجيش العثماني.
تاريخ الاستلام: ١٤٤٦/٠٤/٠١	
تاريخ القبول: ١٤٤٦/٠٨/٠٦	
الألفاظ المفتاحية	انتصار العثمانيين علي البريطانيين، الشيعة و معركة كوت العمارة.
الاقتباس:	بابائي، طاهر، مرتضي سنائي و عبد الهادي ناجح كريم الجابري (١٤٤٦). معركة كوت العمارة و دور الشيعة في انتصار العثمانيين علي بريطانيا. مجلة تاريخ الثقافة والحضارة الإسلامية. ١٦ (١). ٩٠ - ٧٥. DOI: ??
رمز DOI:	??
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نبرد کوت‌العمار و نقش شیعیان در پیروزی عثمانی بر بریتانیا

طاہر بابائی^۱ / مرتضی ستایی^۲ / عبدالهادی ناجح کریم الجابری^۳

۱. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد.

taherbabaei@um.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد.

mortezaasetayi1992@gmail.com

۳. دانشجوی دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه فردوسی مشهد.

hadi.aljabri1992@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۹۰ - ۷۵)	ناتوانی و ضعف حکومت عثمانی در سال‌های پایانی حیاتش، سبب بروز آشفتگی در سرزمین گسترده و ناهمگون این حکومت شده بود. ورود عثمانیان به جنگ جهانی اول، به مشکلات آنان در سرزمین‌های تابعه افزود و سبب نابسامانی هر چه بیشتر این مناطق شد. تهاجم قدرت‌های اروپایی در کنار عدم فرمانبرداری مناطق به اصطلاح تابعه، عثمانیان را در تنگنا قرار داد که سرانجام آن، شکست‌های مستمر و فروپاشی بود. عثمانیان در جنگ جهانی اول، پیروزی‌هایی نیز به دست آوردند که محدود به نبرد چناق‌قلعه و کوت‌العمار بود. در محاصره نیروهای بریتانیا در کوت‌العمار که از ۶ دسامبر ۱۹۱۵ تا ۲۹ آوریل ۱۹۱۶م به طول انجامید و به اسارت نیروهای مهاجم منجر شد، گروه‌های متعددی فعال بودند که مهم‌ترین آنها گروه‌های شیعی بودند. با توجه به توصیفی و تحلیلی بودن رویکرد پژوهش، تلاش شده است تا با تکیه بر شیوه کتابخانه‌ای و مطالعه و بررسی منابع و پژوهش‌های عربی و ترکی، به واکاوی نقش شیعیان در تحقق پیروزی بر نیروهای بریتانیا در کوت‌العمار پرداخته شود. یافته‌های پژوهش نشان داده است که شیعیان در سه زمینه اصلی صدور فتوا برای مقابله با نیروهای بریتانیا، حضور در جریان مبارزه و فرماندهی نیروهای نظامی و نیز حضور فعال قبایل و عشایر شیعی در تأمین نیروی انسانی سپاه عثمانیان نقش‌آفرینی کرده‌اند.
واژگان کلیدی	پیروزی عثمانی بر بریتانیا، شیعیان و نبرد کوت‌العمار.
استناد:	بابائی، طاہر، مرتضی ستایی و عبدالهادی ناجح کریم الجابری (۱۴۰۴). نبرد کوت‌العمار و نقش شیعیان در پیروزی عثمانی بر بریتانیا. <i>تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی</i> . ۱۶ (۱). ۹۰ - ۷۵. DOI: ??
کد DOI:	??
ناشر:	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

حکومت عثمانی به عنوان یکی از حکومت‌های بسیار قدرتمند و بزرگ جهان اسلام، حدود شش سده (۱۳۴۳-۶۹۹ ق / ۱۲۹۹-۱۹۲۴ م) پابرجا بود و در دوران اقتدار و شکوه خود در سده‌های نهم و دهم هجری / شانزدهم و هفدهم میلادی، تهدید بزرگی برای قدرت‌های اروپایی به شمار می‌رفت. این حکومت، پس از سده دهم هجری / هفدهم میلادی به شکل کند و آهسته‌ای رو به افول نهاد و آرام آرام در برابر حکومت‌های اروپایی در موضع ضعف قرار گرفت. با وجود این ضعف‌ها، حکومت عثمانی، خواسته یا ناخواسته در جنگ جهانی نخست دخیل شد و رو به فروپاشی نهاد.^۱

در جنگ جهانی اول پیروزی چندانی عاید عثمانیان نشد و این حکومت فقط در سال ۱۹۱۵م توانست در نبرد چناق قلعه^۲ شکست سنگینی بر بریتانیا و نیروهای متفقین وارد کند. سپس بریتانیا برای جبران شکست چناق قلعه، نیروهای خود را برای اشغال عراق که از اهمیت سیاسی و اقتصادی خاصی برخوردار بود، گسیل داشت.^۳ از سوی دیگر، حکومت عثمانی که درگیر جنگ بود و نیروی کافی در برابر مهاجمان، به ویژه انگلیسی‌ها نداشت، برای دفاع از حاکمیت خود در عراق، از نیروهای بومی سنی و شیعه یاری خواست که با حضور پررنگ شیعیان و کنار نهادن تخاصم و اختلافات مذهبی همراه بود و ضربه سنگین، اما ناپایداری بر پیکر ارتش بریتانیا وارد شد. این رویداد، نبرد یا محاصره کوت‌العمار / کوت‌الاماره^۴ بود که از ۶ دسامبر ۱۹۱۵ تا ۲۹ آوریل ۱۹۱۶م به طول انجامید.

غالب منابع تاریخی عثمانی و پژوهش‌های ترکان، کامیابی موقتی بر نیروهای بریتانیا در جریان محاصره کوت‌العمار را به نیروهای حکومت سنی‌مذهب عثمانی، و غالباً با ضبط «ترکان عثمانی» نسبت داده‌اند، و جایگاه نیروهای شیعی در مقاومت در برابر نیروهای مهاجم و سرانجام محاصره کوت را نادیده انگاشته‌اند. از این رو این پژوهش به دنبال بررسی این مسئله است که شیعیان چگونه و به چه آشکالی در مقابل حضور نیروهای بریتانیا در عراق عصر عثمانی به مقاومت و نقش‌آفرینی پرداختند. در این پژوهش،

۱. عثمانیان در جنگ جهانی اول به همراه آلمان، طرف‌های شکست‌خورده شناخته شدند که منجر به فروپاشی و تجزیه قلمرو عثمانی شد؛ تجزیه‌ای که طی آن، کشورهای مختلفی، از جمله کشورهای عربی خاورمیانه، متولد شدند.

۲. در ۱۸ مارس ۱۹۱۵ م نیروهای عثمانی با رشادت مصطفی کمال‌پاشا در دهانه تنگه داردانل، موسوم به چناق قلعه (Çanakkale)، مانع ورود کشتی‌های متفقین شدند و آنان را در هم شکستند.

3. Türkmen, "Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve 101. Yilinda Kutü L - Amare Zaferi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, p. 67 - 68; İrfan; Ertan, "The Siege of Kut Al - Amara on The 100 Th Anniversary And The Defeats of The British Relieving Force in Memories", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, p. 801.

۴. کوت‌العمار که به شکل کوت، کوت سبع و کوت‌الاماره نیز ضبط شده است، امروزه در ۱۸۰ کیلومتری جنوب بغداد قرار دارد و مرکز اداری استان واسط شمرده می‌شود.

با مطالعه کتابخانه‌ای و بررسی منابع و مآخذ عربی و ترکی، ضمن بررسی این مسئله، به وضع عراق مقارن حضور نیروهای بریتانیا، روند نبرد و نتایج آن، و نیز واکاوی نقش‌آفرینی علما، فرماندهان و قبایل شیعه در مقاومت در برابر نیروهای بریتانیا پرداخته شده است.

پیشینه پژوهش

با وجود اهمیت موضوع در تاریخ تشیع و تاریخ عثمانی، پژوهش قابل‌اعتنایی درخصوص محاصره و پیروزی کوت‌العمار به زبان فارسی تألیف نشده و غالب پژوهش‌هایی که در این زمینه به نگارش درآمده، به زبان‌های ترکی و عربی است. از پژوهش‌هایی که در این زمینه منتشر شده است، می‌توان به مقاله «پیروزی عثمانیان در کوت‌العمار در مطبوعات انگلستان»^۱، مقاله «جبهه عراق در جنگ جهانی اول و صدویکمین سالگرد پیروزی کوت‌العمار»^۲، جبهه عراق در جنگ جهانی اول، ورود نیروهای انگلیسی به فلو و محاصره کوت‌العمار (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)^۳، مقاله «نقش طوایف ناصریه و مقاومت در برابر انگلیسی‌ها از ۱۹۱۴ تا ۱۹۲۰م»^۴، مقاله «نبرد محاصره کوت و تأثیر مقاومت عراق در سال ۱۹۱۵ - ۱۹۱۶م»^۵، تاریخ کوت^۶ و دور الشیعه فی تطور السیاسی الحدیث^۷ اشاره کرد که با موضوع حاضر مرتبط‌اند، اما در هیچ‌یک به نقش جدی شیعیان در محاصره کوت‌العمار پرداخته نشده است.

۱. عراق عصر عثمانی مقارن جنگ جهانی اول و نخستین برخورد با نیروهای بریتانیا

عراق از سال ۹۴۰ تا ۱۳۳۶ ق / ۱۵۳۴ - ۱۹۱۸ م به‌رغم استیلای کوتاه و چندباره حکومت‌های ایرانی، در دست عثمانیان بود و با ورود عثمانیان، عراق به سرزمینی منزوی بدل شد که طی این سال‌ها، درگیر جنگ‌های داخلی بود. از این‌رو اصلاحات خاصی در عراق روی نداد و تنها در دوره والیگری مدحت‌پاشا در

1. Küçükvatan, Mahir, "İngiliz Basınında Osmanlinin Kutül - Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII / 26 (2013 - Bahar / Spring), p. 55 - 85. 2013.

2. Türkmen, Zekeriya, "Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve 101. Yilinda Kutü L - Amare Zaferi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Mayıs - Haziran 2017, cilt: 116, Sayı: 228, p. 63 - 98, 2017.

3. Kara, Hacı Ahmet, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi, Britanya Birliklerinin Fav Mevkisine Çıkarma Yapması Ve Kutül - Amare Kuşatması (06 Kasım 1914 - 29 Nisan 1926)*, yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara, 2019.

۴. کاظم، «دور عشائر الناصرية في مقاومة الانكليز من ۱۹۱۴ إلى ۱۹۲۰»، *مجلة دراسات في التاريخ والآثار*، عدد ۷۱، ص ۲۴۰ - ۱۹۷.

۵. جابری، «معركة حصار الكوت و أثر المقاومة العراقية ۱۹۱۵ - ۱۹۱۶ م»، *جامعة بابل، مجلس كلية التربية الاساسية*، عدد ۱، ص ۲۲۷ - ۲۲۰.

۶. بکری، *تاریخ کوت*، بغداد، مطبع العانی، ۱۹۶۷ م.

۷. نفیسی، *دور الشیعه فی تطور السیاسی الحدیث*، کویت، الطبعة الأولى، آفاق للنشر و التوزيع، ۲۰۱۲ م.

بغداد (ولایت: ۱۲۸۵ - ۱۲۸۹ق) بود که مجموعه‌ای از اصلاحات با تأکید بر بغداد در زمینه‌های حمل و نقل، امور مالی و مالیاتی، و برخی اقدامات خیرخواهانه انجام شد، اما به دیگر نقاط عراق توجه چندانی نکردید.^۱

عثمانیان در قرن نوزدهم میلادی به سبب ضعف و آشفتگی فراوان در نظامی حکومتی، نزد اروپاییان به عنوان «مرد بیمار اروپا» شناخته شدند^۲ و ضعف و هرج و مرج، تمام سرزمین‌های تابع عثمانی را نیز در بر گرفت. در این هنگام، عثمانیان در عراق و به ویژه در بصره با دشواری‌هایی مواجه بودند که از آن جمله می‌توان به نبود امکانات و تجهیزات دریایی مناسب و کمبود نیروهای نظامی کافی در برابر حملات بیگانگان اشاره کرد. این چنین تهاجم بریتانیا به عراق از سوی جنوب بدون مشکل چندانی پیگیری شد. در این میان بی‌توجهی و کم‌کاری دولت عثمانی درباره عراق، در سهولت ورود بریتانیایی‌ها بی‌تأثیر نبود.^۳ یکی از اشتباهات رایج عثمانیان در عراق، تخلیه این منطقه از نیروهای نظامی و فرستادن آنان به جبهه‌های مختلف بود که آن را می‌توان از عوامل مهم شکست سریع عثمانیان در مقابل انگلیسی‌ها دانست.^۴

نخستین رویارویی شیعیان - به عنوان یکی از ارکان اصلی سپاه عثمانی با بریتانیا - در سال ۱۹۱۵ م در منطقه شُعبیه رخ داد که حاصل آن، شکست سپاه عثمانیان بود. در پی این جنگ، سلیمان پاشا - فرمانده عثمانیان - زخمی شد و در اثر فشار روانی حاصل از شکست، خودکشی کرد. این کار سلیمان پاشا، سبب آشفتگی صفوف نظامی عثمانیان شد و از روحیه جنگاوری آنان کاست. خودکشی سلیمان پاشا بر روحیه نیروهای شیعه و علما نیز تأثیر گذاشت که نتیجه آن، عقب‌نشینی از منطقه بصره بود.^۵ شکست شیعیان و عثمانیان در جنگ شعبیه تأثیر زیادی بر روحیه مجاهدان گذاشت؛ به طوری که سید محمد سعید حبوبی - رهبر پرنفوذ شیعه - نیز یارای تحمل آنان را نداشت و در گذشت. در این جنگ با وجود پیروزی اولیه مسلمانان، به دلیل سوءمدیریت نظامی، عثمانیان شکست خوردند و شیعیان و علمای بزرگ نیز بدون حضور عثمانیان نتوانستند کاری از پیش ببرند.^۶

ناکامی گروه‌های شیعی در پیشبرد امر جهاد را می‌توان یکی از دلایل عمده شکست شیعیان در نبرد شعبیه دانست. علمای شیعه نتوانستند نیروهای زیادی را فراهم آورند، اما شمار اندک نیروهای متخصص

۱. حضرتی، *مشروطه عثمانی*، ص ۲۰۳ - ۲۰۰.

۲. ووسینیچ، *تاریخ امپراتوری عثمانی*، ص ۹۴.

۳. وردی، *لمحات اجتماعیه من تاریخ العراق الحديث*، ج ۴، ص ۸۳.

۴. عزازی، *تاریخ العراق بین الاحتلالین*، ج ۸، ص ۲۶۵.

۵. حسینی، *الإمام الثائر السید مهدی الحیدری*، ص ۴۵.

۶. طرفی، «موقف الحوزة العلمية من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸»، *مجلة الكلية الإسلامية الجامعة*، عدد ۶۶، ص ۵۱۲.

عثمانیان نسبت به نیروهای بریتانیا از عوامل مهم شکست بود.^۱ دلیل دیگر شکست، کمبود سلاح جنگی بود. علمای شیعه با فتاوی‌های جهادی خود نیروهای زیادی را بسیج کردند، اما شمار بسیاری از این نیروها، به دلیل کمبود سلاح جنگی در پشت جبهه قرار گرفتند و تقریباً از آنان استفاده‌ای نشد. شماری نیز با فروش وسایل شخصی خود توانستند سلاح تهیه، و در جنگ شرکت کنند، اما نتوانستند در نتیجه این جنگ تأثیرگذار باشند.^۲ نفوذ نیروهای بریتانیا در جامعه مجاهدان و علما به صفوف مسلمانان و انتشار اخبار نادرست و دروغ‌پراکنی‌ها از دیگر عوامل ضعف نیروهای عراقی بود.^۳ گفتنی است که ضعف در مدیریت جنگی و برخورد نامناسب عثمانیان با علمای شیعه و نیروهای شیعی، در برهم زدن اتحاد مسلمانان پرتأثیر بود.^۴

۳. محاصره کوت و شکست نیروهای بریتانیا

پس از شکست عثمانیان در جنگ شیعه، مسلمانان به سمت کوت‌العمار عقب‌نشینی کردند و مدتی نگذشت که این منطقه را نیز از دست دادند. این‌چنین، نیروهای بریتانیا تمام منطقه بصره را در اختیار گرفتند.^۵ انگلیسی‌ها بعد از این پیروزی، درصدد تصرف بغداد برآمدند. این نیروها در سال ۱۹۱۵م به فرماندهی ژنرال تاوونند / تاوونشند^۶ به سوی بغداد پیشروی کردند؛ اما ناگهان در روستای سلمان پاک (در نزدیکی مدائن)، توسط نیروهای عثمانی غافل‌گیر شدند. عثمانیان در این نبرد با متحمل شدن بیش از چهارهزار کشته، از خود مقاومت نشان دادند که سرانجام آن، پیروزی در برابر انگلیسی‌ها بود و نیروهای بریتانیا مجبور به عقب‌نشینی تا کوت‌العمار شدند و ژنرال تاوونشند در کوت، منتظر نیروهای کمکی از سوی بریتانیا ماند تا از طریق آنان حمله را از سر گیرد. این‌چنین، محاصره کوت از سوی عثمانیان آغاز شد.^۷

عثمانیان با استفاده از موقعیت پیش‌آمده، محاصره کوت را در ۷ دسامبر ۱۹۱۵م آغاز کردند. وضع نیروهای بریتانیا - برخلاف برنامه‌ریزی و پیش‌بینی ژنرال تاوونشند - روزبه‌روز رو به دشواری نهاد.^۸ در این میان، نورالدین بیگ - فرمانده عثمانی - طی نامه‌هایی که با ژنرال انگلیسی رد و بدل کرد، از وی

۱. نفیسی، *دور الشیعه فی تطور العراق السیاسی الحدیث*، ص ۱۱۲.

۲. همان.

۳. وردی، *لمحات اجتماعی من تاریخ العراق الحدیث*، ج ۴، ص ۱۵۰.

۴. عبودی، «معركة الشیعة فی العراق نیسان ۱۹۱۵ بین رؤیتین عراقیة و بریطانیة»، *مجلة كلية التربية*، عدد ۲۶، ص ۱۹۴.

۵. سالم، «موقف العشائر العراقیة من الاحتلال البریطانی و حکم الملک فیصل (۱۹۱۴ - ۱۹۳۳)»، *مجلة آداب الکوفة*، عدد ۵۷، ص ۴۴۵.

6. General Townshend.

۷. سلمان، *تاریخ العراق المعاصر (۱۹۱۴ - ۱۹۶۸ م) دراسة فی الجانب السیاسی*، ص ۱۶؛ ندیم، *حرب العراق (۱۹۱۴ - ۱۹۱۸)*، ص ۴۴؛ جابری، «معركة حصار الکوت و أثر المقاومة العراقیة ۱۹۱۵ - ۱۹۱۶ م»، *مجلس كلية التربية الاساسیة*، عدد ۱، ص ۲۲۰.

7. Neçare, *Kutü'l - Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi*, p 129.

8. Neçare, Ibid.

خواست که بدون جنگ تسلیم شوند یا اینکه اجازه خروج غیرنظامیان را از شهر صادر کند؛ اما ژنرال انگلیسی نپذیرفت. پس از تسلیم‌نشدن انگلیسی‌ها، نیروهای نورالدین بیگ به شهر حمله کردند و قلعه کوت‌العماره را به توپ بستند. قلعه در اثر توپ‌های جنگی ویران گردید و سربازان عثمانی توانستند از روزنه‌های قلعه کوت‌العماره وارد شهر شوند.^۱ در میانه نبرد کوت، فرماندهان عثمانی تصمیم گرفتند با بخشی از نیروهای خود به محاصره کوت ادامه دهند و با بخش دیگری از نیروهای خود به سمت جنوب حرکت کنند؛ زیرا احتمال می‌رفت که نیروهای بریتانیا از جنوب به کوت‌العماره حمله کنند.^۲ نیروهای عثمانی برای ایجاد رعب و وحشت در بین نیروهای بریتانیا، تقریباً هر روز به کوت‌العماره حمله می‌کردند و انگلیسی‌ها هم دست به حملات متقابلانه می‌زدند؛ اما غالباً شکست با نیروهای بریتانیا بود.^۳ با گذشت پنج ماه از محاصره کوت‌العماره، ژنرال تاونشند نتوانست کمکی از سوی انگلیس دریافت کند و به‌رغم تلاش‌های انگلیسی‌ها در کمک‌رسانی به محاصره‌شدگان، این تلاش ناکام بود. از این‌رو ژنرال تاونشند چاره‌ای جز تسلیم‌شدن در برابر عثمانیان نداشت.^۴ با گذشت زمان و سختی شرایط برای انگلیسی‌ها و در پی جنگ‌های فرسایشی که بین نیروهای عثمانی و انگلیسی صورت می‌گرفت، ژنرال تاونشند دیگر قادر به ادامه جنگ نبود. منابع غذایی انگلیسی‌ها رو به اتمام بود و روزانه، حدود بیست نفر از نیروهای انگلیسی جان خود را از دست می‌دادند. به همین دلیل، ژنرال تاونشند در سال ۱۹۱۶م پیشنهاد مذاکره با عثمانیان را مطرح کرد و خلیل‌پاشا - که پس از نورالدین بیگ فرماندهی قوای عثمانیان را بر عهده گرفته بود - درخواست مذاکره با ژنرال تاونشند را پذیرفت. مقرر شد که دو طرف در کنار رود دجله با یکدیگر ملاقات کنند و پیشنهاد شد که نیروهای ژنرال تاونشند سلاح‌های خود را تسلیم خلیل‌پاشا کنند و در ازای جواز خروج نیروهای انگلیسی از کوت و عقب‌نشینی، مبلغ یک میلیون پوند غرامت دهند. خلیل‌پاشا این پیشنهادها را نپذیرفت و دستور حمله نهایی به کوت‌العماره را صادر کرد که به اسارت ژنرال تاونشند انجامید.^۵ در این حمله، حدود سیزده‌هزار نفر از نیروهای انگلیسی اسیر شدند که در بین آنان پنج نفر از ژنرال‌های رده‌بالا نیز حضور داشتند. پس از تسلیم نیروهای بریتانیا، خلیل‌پاشا خبر این موفقیت را به حکومت مرکزی گزارش داد و سپس آوازه این ظفر در همه‌جای عثمانی طنین‌انداز شد. این‌چنین، این

1. Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlinin Kutü 1 - Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, p. 64.

2. Ibid.

3. Ibid, p. 65.

4. Neçare, *Kütü'l - Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi*, p. 129.

5. Küçükvatan, "İngiliz Basınında Osmanlinin Kutü 1 - Amare Zaferi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, p. 77.

نبرد سرنوشت‌ساز، پس از نبرد چناق‌قلعه که در سال ۱۹۱۵م اتفاق افتاده بود، دومین ضربه سختی بود که بر پیکره نظامی امپراتوری بریتانیا فرود آمد.^۱

۴. نقش شیعیان در نبرد کوت‌العمار

هم‌زیستی و گاه ناسازگاری اهل تسنن و شیعیان در طول تاریخ عراق، موضوعی معمول بود که در دوره عثمانیان نیز تداوم داشت. شیعیان عراق از نظر عقیدتی و مذهبی با حکومت عثمانی - که پیرو اسلام سنی بود - اختلاف عقیده داشتند و خود را ملزم به اطاعت از این حکومت سنی‌مذهب نمی‌دانستند؛ اما در جنگ کوت‌العمار که درواقع دارالاسلام در مقابل دارالکفر قرار گرفته بود، سیاست دوستانه‌ای را با عثمانیان در پیش گرفتند و در کنار عثمانیان با نیروهای بریتانیا به نبرد پرداختند. شیعیان در سه زمینه مختلف فتوا دادن و بسیج مردم، فرماندهی و رهبری نیروهای نظامی، و همچنین به‌عنوان نیروی نظامی و سرباز، به همراه قبایل و عشایر شیعه به‌صورت داوطلبانه در این جنگ به ایفای نقش پرداختند.

یک. نقش علمای شیعی در روند نبرد کوت‌العمار

علمای شیعه در عراق با اینکه از طبقات بانفوذ و قدرتمند به شمار می‌رفتند، در کشاکش منازعات مذهبی و سیاسی، همواره مورد بی‌مهری فرماندهان عثمانی قرار می‌گرفتند. از این‌رو شیعیان هنگام ورود نیروهای بریتانیایی به عراق واکنش چندانی از خود نشان ندادند و حتی دست دوستی به آنان دادند؛^۲ اما برخی از علمای شیعه واکنش متفاوتی داشتند؛ آنان با اینکه معتقد به جایگاه و اقتدار خلیفه عثمانی نبودند، حضور بریتانیا را در این منطقه، تهدیدی برای جامعه مسلمین تلقی می‌کردند. به همین منظور، برای جنگ با انگلیسی‌ها اقدام به صدور فتواهای جهادی کردند.^۳ همچنین والی عثمانی در عراق نیز با اعلام جهاد مقدس، سعی داشت از احساسات مردم عراق استفاده کند و آنان را اسلحه به‌دست به جنگ با انگلیسی‌ها بکشد و در این کار، موفقیت‌هایی نیز به دست آورد و حدود ده الی پانزده‌هزار نیرو از سایر مناطق عراق بسیج، و به منطقه شعیبه در بصره اعزام شدند.^۴

۱. سلمان، *تاریخ العراق المعاصر (۱۹۱۴ - ۱۹۶۸ م)*، ص ۱۷ - ۱۶؛

Küçükvatan, Ibid, p. 87

۲. نفیسی، *دور الشیعه فی تطور العراق السیاسی الحدیث*، ص ۱۱۷.

3. Kara, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi, Britanya Birliklerinin Fav Mevkisine Çıkarma Yapması Ve Kutü'l - Amare Kuşatması (06 Kasım 1914 - 29 Nisan 1926)*, p. 49.

۴. مهدی و زوینی، «دور المرجعية الدينية فی مواجهة الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ - ۱۹۱۹»، *مركز المستنصرية للدراسات العربية و الدولية*، عدد ۶۱، ص ۲۰۵؛ نظمی، «شیعة العراق و قضية القومية العربية الدور التاريخی قبیل الاستقلال»، *نشریه مستقبل العربي*، عدد ۴۲، ۴۳ و ۴۴، ص ۲۰۵ - ۲۰۴.

در کشاکش تهاجم بریتانیا به عراق، علمای شیعه، به‌ویژه علمای نجف و کربلا - به سبب اینکه از مراکز عمده شیعیان شمرده می‌شدند و از نفوذ و قدرت بیشتری برخوردار بودند - برای عثمانیان اهمیت به‌سزایی یافتند.^۱ از این‌رو برای مذاکره با شیعیان و بیان ماهیت دشمنی بریتانیا، هیئتی از دولتمردان عثمانی، از جمله محمد فاضل‌پاشا داغستانی، شوکت‌پاشا و شیخ حمید کلیدار، برای جلب نظر علمای شیعه نجف و مشارکت آنان در این جنگ با عثمانیان، گسیل داشته شدند. طرفین در جلسه‌ای که در یکی از مساجد نجف برگزار شد و شمار زیادی از علمای شیعه، از جمله آیت‌الله محمد سعید حبوبی، آیت‌الله عبدالکریم جزایری و آیت‌الله شیخ محمدجواد جواهری حضور داشتند، با هم به گفت‌وگو پرداختند. در این جلسه، سخنرانی‌هایی به‌منظور همکاری شیعیان با عثمانیان در جنگ علیه انگلیسی‌ها و دفاع از عراق ایراد گردید. این چنین، پای قبایل شیعه نیز به نبرد کوت و حمایت از عثمانیان باز شد.^۲

قبایل شیعه رضایت چندانی از عثمانیان نداشتند؛ اما پس از گفت‌وگوهایی که بین بزرگان شیعه و نمایندگان حکومت عثمانی صورت گرفت، به اقدام علیه نیروهای مهاجم رضایت دادند. علمای شیعه، فتاوایی را به سران قبایل فرستادند و از آنان در مقابل انگلیسی‌ها کمک‌های نظامی و غیرنظامی خواستند.^۳ عامل دیگری که در اتحاد قبایل شیعه و حکومت عثمانی تأثیر داشت، اشغال فاو توسط انگلیسی‌ها در سال ۱۹۱۴م بود که خشم علمای شیعه را برانگیخت و سبب تسریع اتحاد شیعه و سنی گردید.^۴

علمای شیعه در شهرهای اصلی عراق فتوا دادند و نامه‌های جهادی را به سایر نقاط عراق ارسال کردند.^۵ مضمون نامه‌ها بدین صورت بوده است: «کفار، بصره را گرفته‌اند و مردم بصره به‌وسیله تجهیزات نظامی کفار احاطه شده‌اند. این چنین خوف حمله به سایر مناطق اسلامی نیز وجود دارد. از شما علمای محترم می‌خواهیم قبایل خود را به دفاع از بصره اعزام کنید».^۶ این نامه ابتدا به کاظمین و نزد یکی از مجتهدان برجسته شیعه، یعنی آیت‌الله مهدی حیدری ارسال شد و پس از آن، نامه در میادین مختلف

1. Neçare, *Kutü'l - Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi*, p. 722.

۲. مهدی و زوبنی، «دور المرجعية الدينية في مواجهة الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ - ۱۹۱۹»، مرکز المستنصرية للدراسات العربية والدولية، عدد ۶۱ ص ۲۰۵؛ نظمی، «شیعة العراق و قضية القومية العربية الدور التاريخي قبيل الاستقلال»، نشریه مستقبل العربی، عدد ۴۲، ۴۳ و ۴۴، ص ۲۰۵ - ۲۰۴.

۳. حمیدوای، «موقف علماء كربلاء من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱»، مجله تراث کربلاء، عدد ۳، ص ۳۱ - ۳۰.

4. Neçare, *Kutü'l - Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi*, p. 722.

۵. وردی، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث، ج ۴، ص ۱۲۷.

۶. حمیدوای، «موقف علماء كربلاء من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱»، مجله تراث کربلاء، مج ۳، عدد ۳، ص ۳.

وردی، لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث، ج ۴، ص ۱۲۷.

نجف، کربلا و کاظمین خوانده شد و به سرعت شمار چشمگیری از مردم برای جنگ با بریتانیا اعلام آمادگی کردند. آیت‌الله حیدری نامه‌ای جداگانه به علمای نجف و کربلا نیز فرستاد تا در مورد وضعیت کنونی عراق و بصره با آنان گفت‌وگو کند.^۱ همچنین برخی از علمای شیعه همچون آیت‌الله محمدتقی حائری شیرازی موضع مستحکمی را در قبال بریتانیا اتخاذ، و بدون فوت وقت، جهاد با مهاجمان را اعلان کردند.^۲ علمای شیعه صرفاً به دادن فتوا اکتفا نکردند و خود در بین مردم حضور یافتند و آنان را به مبارزه علیه بریتانیا دعوت کردند.

در سال ۱۹۱۴م آیت‌الله کاظم بزوی - از مجتهدان شیعه - در حمایت از عثمانیان فتوایی صادر کرد که در روزنامه طنین عثمانی منتشر شد. او سپس فرزند خود را به منطقه‌ای از نجف و کربلا گسیل داشت تا حمایت علمای آن منطقه را نیز جلب کند.^۳ در این زمان، آیت‌الله خالصی نیز - که از علمای برجسته شیعه در کاظمین بود - جلسه‌ای با سایر علمای شیعه برای جمع‌آوری پول و سلاح علیه بریتانیا تشکیل داد و شماری از علما به همراه فرزندان‌شان برای حضور در جنگ اعلام آمادگی کردند. آیت‌الله سعید حبوبی، آیت‌الله شیخ شریعه اصفهانی، آیت‌الله سیدمصطفی کاشانی و آیت‌الله سیدمحمدکاظم یزدی از جمله این علما بودند. همچنین فتوا داده شد که بر هر زن و مرد مسلمان واجب است با جان و مال خود در این راه به جهاد بپردازد و در جنگ علیه انگلیس شرکت کند.^۴ خبر فتواها به سرعت به گوش مردم در مساجد و اماکن عمومی می‌رسید و واعظان در خطبه‌های نماز همواره احساسات مردم را در برابر بریتانیا تحریک می‌کردند و هشدار می‌دادند که اگر بریتانیا بر عراق مسلط شود، مساجد و اماکن متبرکه را خراب خواهد کرد، قرآن و کتاب‌های مقدس را به آتش خواهد کشید، به زنان تعرض، و کودکان و سالمندان را سلاخی خواهد کرد.^۵ در تحقق این اقدامات علیه انگلیسی‌ها، نقش علمای نجف همواره چشمگیر و پررنگ بود.

فعالیت علمای حوزه نجف، برجسته‌تر از سایر مناطق بود؛ چندان که در تحریک مردم علیه بریتانیا نقش به‌سزایی داشتند. از جمله این علما، آیت‌الله سید محمد حبوبی بود. وی نخست رهبری گروه‌های مجاهد را به دست گرفت و نقش مهمی در بسیج مردم علیه بریتانیا ایفا کرد.^۶ وقتی آیت‌الله حبوبی وارد

۱. نفیسی، *دور الشیعه فی تطور العراق السیاسی الحدیث*، ص ۱۰۸.

۲. تمیمی و تمیمی، «دور المرجعیة الدینیة فی تأسیل الهوية الوطنیة العراقیة ۱۹۱۴ - ۲۰۱۴»، *العتبة الحسینیة المقدسة الامانة العامة مرکز کربلاء للدراسات والبحوث*، عدد ۵، ص ۱۴۶.

3. Neçare, *Kutü'l - Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi*, p. 723.

۴. خالصی، *بطل الاسلام الشهید الامام الشیخ محمد مهدی الخالصی*، ص ۱۰۶ - ۱۰۵.

۵. وردی، *لمحات اجتماعية من تاریخ العراق الحدیث*، ج ۴، ص ۱۲۷.

۶. خزرچی، «الدور السیاسی للمرجعیة الدینیة فی العراق»، *مجله مرکز دراسات الکوفه*، عدد ۶۲، ص ۲۲۲.

منطقه‌ای می‌شد، برای توده‌های مردم سخنرانی می‌کرد و ضمن یادآوری گذشته باشکوه عراق، آنان را به جنگ با بریتانیا دعوت می‌کرد. با این شیوه، آیت‌الله حبوبی توانست صدها نفر از شیعیان را علیه انگلیسی‌ها بسیج کند که اسلحه و مهمات جنگی را نیز فراهم آوردند. علما از این طریق توانستند نیروی نظامی قابل ملاحظه‌ای را از قبایل، گردآوری کنند.^۱

روحانیان و علمای شیعه که رهبری گردان‌های نظامی علیه بریتانیا را در بصره بر عهده داشتند، به‌رغم سازماندهی گروه‌های مجاهد، با مشکلاتی مواجه بودند. قبایل شیعه به‌دلیل نفرت و کینه‌ای که از حکومت عثمانی داشتند، به‌آسانی حاضر به شرکت در این جنگ نبودند. از این‌رو نقش علمای شیعه در این برهه برجسته‌تر شد؛ آن‌چنان‌که علمایی همچون آیت‌الله سید محمد حبوبی با ایراد سخنرانی‌های خود توانست قبایل شیعه را متقاعد به جنگ با بریتانیایی‌ها کند و از آنجا که قبایل شیعه، احترام زیادی برای علما و مراجع شیعه قائل بودند، دعوت آیت‌الله حبوبی را پذیرفتند و در کنار نیروهای عثمانی، آماده جنگ با انگلیسی‌ها شدند.^۲ نیروهای شیعه در مقابله با نیروهای بریتانیا تا منطقه شعبیه پیشروی کردند و علما و رهبران قبایل شیعه در کنار سایرین در جنگ حضور یافتند. رهبران قبایلی که در جنگ تأثیرگذار بودند، عبارت بودند از: عَجَمی سَعْدون، نور یاسیری، عبدالواحد حاج سَکر، علوان سَید، عباس محسن ابوطیخ، هادی زُوین، مُبَدَّر فرعون، شَعْلان ابوجَوْن و غَیْث حَرَجان.^۳

از دیگر علمای شیعه که در جنگ علیه انگلیسی‌ها نقش به‌سزایی داشت، می‌توان به آیت‌الله محمدکاظم طباطبایی یزدی - صاحب کتاب **عروة الوثقی** - اشاره کرد که مردم را به جنگ علیه بریتانیا تشویق می‌کرد. او از آنجا که به‌دلیل کهنولت سن نمی‌توانست در این جنگ شرکت کند، فرزند ارشد خود، سید محمد طباطبایی را به جنگ فرستاد که در این جنگ کشته شد.^۴ آیت‌الله مهدی حیدری نیز از دیگر علمای بزرگ شیعه بود که بر منبر مساجد، مردم را به جهاد دعوت می‌کرد. او دستور داد نیروهای شیعه صفوف خود را متحدالشکل سازماندهی، و در مقابل دشمن ایستادگی کنند و شیعیان را از اختلاف و تفرقه‌افکنی با اهل تسنن برحذر داشت.^۵

علمای شیعه عراق علاوه بر فتواهایی که برای کل منطقه عراق فرستادند، فتواهای دیگری را به

۱. نفیسی، **دور الشیعه فی تطور العراق السیاسی الحدیث**، ص ۱۰۹.

۲. مهدی و زوینی، «دور المرجعية الدينية فی مواجهة الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ - ۱۹۱۹»، **مركز المستنصرية للدراسات العربية و الدولية**، عدد ۶۱، ص ۲۰۵؛ نظمی، «شیعة العراق و قضية القومية العربية الدور التاريخی قبیل الاستقلال»، **نشریه مستقبل العربي**، عدد ۴۲، ۴۳ و ۴۴، ص ۱۱۵.

۳. همان، ص ۱۱۴.

۴. حکیم، **الحوزة العلمية: شؤونها، مراحل تطورها، أدوارها**، ص ۲۶۲.

۵. حسینی، **الإمام الثائر السید مهدی الحیدری**، ص ۳۴.

شکل مجزا به رؤسای قبایل شیعه در ایران ارسال کردند و از آنان خواستند در این نبرد شرکت کنند. برای نمونه، علمای شیعه نجف، نامه‌ای به شیخ خزعل - رئیس قبیله بنی‌کعب اهواز در ایران - فرستادند و خواستار شرکت وی و پیروانش در این جنگ جهادی شدند.^۱ جهت توثیق این نامه، تعدادی از علمای دیگر شیعه، نظیر آیت‌الله شیخ شریعه اصفهانی، آیت‌الله مصطفی کاشانی، آیت‌الله علی تبریزی، آیت‌الله شیخ محمدحسین مهدی و آیت‌الله مهدی خراسانی آن را امضا کردند و با پیکی به‌سوی اهواز فرستادند.^۲ به‌طورکلی، علمای شیعه با فتوای خود، نه‌تنها شیعیان عراق و ایران را به‌سوی جنگ با انگلیسی‌ها سوق دادند، بلکه در اندیشه و افکار مسلمانان هندی که در صفوف بریتانیا بودند نیز تأثیر گذاشتند که سبب شد تعدادی از آنان از جنگ با برادران دینی خود طفره روند و بگریزند و برخی از آنان با مصدوم کردن عمدی خود حاضر به جنگ با مسلمانان نشوند.^۳

دو. نقش شیعیان در فرماندهی نبرد کوت‌العماره

علمای شیعه علاوه بر فعالیت چشمگیر در پشت جبهه‌ها، در برخی جنگ‌ها به‌صورت مستقیم نقش فرماندهی را بر عهده داشتند و در کنار نیروهای نظامی با انگلیسی‌ها جنگیدند و در این راه حتی جان خود را نیز از دست دادند؛ از آن جمله، آیت‌الله شیخ محمدباقر خالصی بود که در دفاع از بصره، انگلیسی‌ها او را کشتند.^۴ از دیگر فرماندهان شیعه در این دوره، آیت‌الله سیدعبدالرزاق حلو بود. وی با تعدادی از نیروهای خود از نجف به‌سمت بصره به راه افتاد و در کنار رود فرات خیمه زد. در این ایام، نامه‌ای از فرمانده عثمانی به سیدعبدالرزاق رسید که در آن نامه آمده بود: با توسل به رسول خدا و اهل بیت برای آمدن به بصره عجله کنید که بصره مورد تعرض و تهدید واقع شده است. سیدعبدالرزاق به‌محض دریافت این نامه، با شجاعت هرچه بیشتر، با تمام قوای خود به جنگ با انگلیسی‌ها رهسپار شد.^۵

در جریان نبرد کوت، هنگامی که مجاهدین شیعه به منطقه قرنه^۶ رسیدند، به سه دسته تقسیم شدند که رهبری هریک از این دسته‌ها را علمای شیعه بر عهده داشتند. فرمانده نیروهایی که در قرنه مانده بودند، چند تن از علمای شیعه همچون آیت‌الله سیدمهدی حیدری، آیت‌الله شیخ شریعه اصفهانی، آیت‌الله

۱. طرفی، «موقف الحوزة العلمية من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸»، *مجلة الكلية الإسلامية الجامعة*، عدد ۶۶ ص ۵۰۸.

۲. همان.

۳. Neçare, *Kutü'l - Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi*, p. 723.

۴. Ibid.

۵. وردی، *لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث*، ج ۴، ص ۱۲۹.

۶. واقع در شمال بصره.

شیخ مصطفی کاشانی و آیت‌الله شیخ علی داماد بودند و فرماندهی نیروهای جناح هویره را آیت‌الله شیخ مهدی خالصی، آیت‌الله شیخ جعفر راضی سماوی، آیت‌الله محمد یزدی و آیت‌الله سیدکمال حلی بر عهده داشتند. همچنین فرماندهی نیروهای جهادگر در منطقه شعیبه با آیت‌الله محمدسعید جبویی، آیت‌الله سید باقر حیدر و آیت‌الله سیدمحسن حکیم بود.^۱ در نبرد کوت‌العماره، آیت‌الله سید مهدی حیدری علاوه بر اینکه رهبری نیروهای نظامی را بر عهده داشت، با حضورش در میادین جنگ از نظر روحی و روانی نیز بر مجاهدان تأثیرگذار بود و مجاهدین بر این باور بودند که حضور وی در میدان جنگ از عوامل پیروزی عثمانیان بر انگلیسی‌ها خواهد بود. شجاعت و حضور وی در خط مقدم جنگ سبب افزایش روحیه جنگاوری مجاهدان شیعه و نیروهای عثمانی شد و آنان با قدرت بیشتری در مقابل نیروهای بریتانیا ایستادند.^۲

سه. نقش قبایل و عشایر شیعه در جنگ کوت‌العماره

علمای شیعی با صدور فتاوای جهادی و فرماندهی، در تأمین نیروی انسانی نیز تأثیر به‌سزایی داشتند. در این زمینه، نباید از نقش قبایل و عشایر شیعه غافل ماند؛ چنان‌که می‌توان ادعا کرد که قبایل شیعه مهم‌ترین نقش را در جنگ‌ها به‌خصوص در جنگ شعیبه علیه نیروهای بریتانیا داشتند. برای نمونه، در جنگی که سلیمان عسکری‌بیگ با انگلیسی‌ها در سال ۱۹۱۴ م داشت، عمده نیروهای نظامی وی را قبایل و عشایر شیعه تشکیل داده بودند.^۳ قبایل عجمی‌سعدون از قبایلی بود که در جنگ کوت به‌عنوان نیروی نظامی به نقش‌آفرینی پرداختند. این قبایل، متشکل از چند قبیله بنی‌اسد، حِجام، زریج و غیره بودند که رهبری این‌ها بر عهده قبیله عجمی‌سعدون بود. این قبایل برای نیروهای بریتانیایی بسیار مشکل‌آفرین بودند؛ هرچند در جنگ عَکِیکَه^۴ که بین قبایل سعدون و انگلیسی‌ها در شهر ناصریه به وقوع پیوست، خسارت‌های زیادی متحمل شدند. از دیگر قبایلی که در جنگ کوت نقش داشتند، می‌توان به قبایل احوّل اشاره کرد که در منطقه چَبایش^۵ و غَراف^۶ با انگلیسی‌ها درگیر شدند و آنان را تا جنوب

۱. حمیدآوی، «موقف علماء كربلاء من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱»، *مجله تراث كربلاء*، عدد ۳، ص ۳۱؛ خالصی، *بطل الاسلام الشهيد الامام الشيخ محمد مهدی الخالصی* ص ۱۱۶؛ نفیسی، *دور الشیعه فی تطور العراق السیاسی الحدیث*، ص ۱۰۹؛ طرفی، «موقف الحوزة العلمية من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸»، *مجله التکلیة الإسلامية الجامعة*، عدد ۶۶ ص ۵۰۸ - ۵۰۷؛ حسینی، *الإمام الثائر السید مهدی الحیدری*، ص ۳۷ - ۳۶.

۲. وردی، *لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحدیث*، ج ۴، ص ۱۲۸ - ۱۲۷؛ طرفی، «موقف الحوزة العلمية من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸»، *مجله التکلیة الإسلامية الجامعة*، عدد ۶۶ ص ۵۰۸.

۳. نفیسی، *دور الشیعه فی تطور العراق السیاسی الحدیث*، ص ۱۱۲.

۴. منطقه‌ای در ناحیه ذی‌قار عراق است.

۱. منطقه‌ای در ناحیه ذی‌قار و در شرق شهر ناصریه است.

۲. منطقه‌ای در ناحیه ذی‌قار عراق است.

ناصریه عقب رانند. عثمانیان نیز با ارسال تجهیزات به قبایل احول، خواستار ادامه جنگ با انگلیسی‌ها شدند. از قبایل دیگری که در جنگ کوت نقش داشتند، قبایل خفاجه بودند که رهبری آنها بر عهده خَیونُ العَبید بود. این قبیله هم در درگیری با بریتانیایی‌ها موفق شدند انگلیسی‌ها را دوباره به‌سوی ناصریه عقب برانند.^۱ با وجود این، قبایلی نیز بودند که با عثمانیان رابطه دوستانه‌ای نداشتند؛ برای نمونه، هنگامی که ژنرال تاونشند به‌سمت عماره آمد، قبیله بنی‌لام از وی استقبال کرد. این قبیله به‌خاطر اختلافاتی که با عثمانیان داشت، دست دوستی به‌سوی انگلیسی‌ها دراز کرد و در کشتار عثمانیان در کوت‌العمار با انگلیسی‌ها همکاری کرد.^۲

قبیله دیگری که با عثمانیان سرسازش نداشت، قبیله بنی‌کعب بود. قبیله بنی‌کعب ابتدا همچون قبیله بنی‌لام به‌سبب سیاست اختلاف‌افزای عثمانیان در داخل قبایل، از عثمانیان ناراضی بودند؛ اما از آنجا که برای علما ارزش و اهمیت زیادی قائل بودند، تحت تأثیر فتاوی علما قرار گرفتند و به همراهی شماری از رؤسای قبایل اهواز، از جمله شیخ عنایه‌بن مجید - رئیس قبیله ربیعه - شیخ قاسم‌بن علی - رئیس قبیله زَرگان - و دیگران به‌سوی جنگ رهسپار شدند. این قبایل به‌محض رسیدن به مرز عراق و ایران در منطقه هویزه، برای نجات این منطقه از دست انگلیسی‌ها شروع به جنگ کردند.^۳ از گروه‌های دیگری که در جنگ کوت نقش داشتند، طایفه بو‌عشیره بود. این طایفه از شاخه‌های طایفه بو‌عطوان از قبایل اَیِرَج منتفج بود و همچون سایر قبایل شیعه در جنگ با انگلیسی‌ها از خود دل‌آوری‌ها نشان داد و به قدر توان، مانع پیشروی بریتانیا به داخل عراق شد.^۴

نتیجه

به‌رغم شکست‌های متعدد عثمانی در جنگ جهانی اول و سرانجام فاجعه‌بار آن برای عثمانیان، نبرد کوت‌العمار در عراق، از نبردهای پیروزی‌آفرین برای عثمانیان بود. این نبرد، واکنش عثمانیان و مسلمانان عراق به حضور بریتانیا در عراق بود. با توجه به اینکه عثمانیان قدرت نظامی چندانی در عراق نداشتند، از نیروهای محلی و عمدتاً غیرنظامی بهره گرفتند که در رأس آنها، می‌توان به گروه‌های شیعی اشاره کرد. شیعیان به‌عنوان اکثریت جمعیت عراق در نواحی جنوبی، از متغیرهای مهم عثمانیان در مقابله

۳. عکید، *السیاسة البريطانية تجاه عشائر العراق*، ص ۱؛ سالم، «موقف العشائر العراقية من الاحتلال البريطاني و حکم الملك فیصل (۱۹۱۴ - ۱۹۳۳)»، *مجلة آداب الکوفة*، عدد ۵۷، ص ۴۴۶؛ کاظم، «دور عشائر الناصرية فی مقاومة الانکلیز من ۱۹۱۴ إلى ۱۹۲۰»، *مجلة دراسات فی التاريخ والآثار*، عدد ۷۱، ص ۲۱۳.

۴. نفیسی، *دور الشیعه فی تطور العراق السیاسی الحديث*، ص ۱۱۷.

۳. نجار، *التاریخ السیاسی لإمارة عربستان العربية*، ص ۱۵۱ - ۱۵۰.

۴. کاظم، «دور عشائر الناصرية فی مقاومة الانکلیز من ۱۹۱۴ إلى ۱۹۲۰»، *مجلة دراسات فی التاريخ والآثار*، عدد ۷۱، ص ۲۰۹.

با مهاجمان بریتانیایی شمرده می‌شدند. نقش شیعیان در تحولات این برهه و این رویداد را می‌توان در سه بخش ملاحظه کرد: نخستین بخش نقش‌آفرینی و حضور شیعیان در تحولات نبرد منجر به حصار کوت‌العماره، به طبقات بالادست شیعیان، یعنی علما معطوف بود که به شکل صدور و ارسال فتاوی جهادی، به نواحی هم‌جوار در داخل عراق یا به ایران جلوه‌گر شده است. با توجه به جایگاه فتوای جهادی علما نزد شیعیان و معتقدان، گروه‌های زیادی مهیای نبرد با نیروهای بریتانیایی شدند. این فتاوا که با سخنرانی‌های علما، منتشر، شرح و تبلیغ می‌شد، در بدنه نیروهای انسانی غیرنظامی نفوذ یافت و توانست نیروی انسانی چشمگیری برای مقابله با بریتانیا در اختیار مقاومت‌کنندگان قرار دهد.

دومین شکل نقش‌آفرینی شیعیان در تحقق محاصره پیروزمندانه کوت‌العماره، حضور علما، توانمندان و نخبگان شیعی در رأس گروه‌های نظامی بود. با توجه به نفوذ بزرگان و علمای شیعی در میان هم‌مذهبان خود، حضور اینان در رأس بخش‌های مختلف سپاه عثمانی و گروه‌های زیرمجموعه سبب شد شمار فراوانی از شیعیان به جرگه مقابله‌کنندگان با بریتانیایی‌ها افزوده شوند. این فرماندهان نظامی و مذهبی، به سبب جایگاه احترام‌آمیزشان در میان طرف‌داران خود، سبب شدند گروه‌های زیردست نظامی، بسیار تابع و فرمان‌بردار باشند. مضافاً اینکه حضور مستقیمشان در معرکه نبرد، سبب تقویت روحیه مبارزان شد و جانبازی و جان‌فشانی این فرماندهان، در استحکام اراده و تهور مبارزان شیعی تأثیر بسیاری داشت.

علاوه بر فعالیت نخبگان مذهبی و نظامی شیعی در ساماندهی گروه‌های شیعه علیه نیروهای بریتانیایی، دسته‌های نظامی شیعی نیز به عنوان تأمین‌کننده نیروی انسانی سپاه عثمانی علیه متجاوزان، فعال بودند که سومین نقش شیعیان در جریان نبرد کوت‌العماره لحاظ شده است. غالب نیروی انسانی سپاه شیعیان را قبایل و عشایر شیعی عراق تشکیل می‌دادند که با فداکاری جانی و مالی و رشادت‌های فراوان و با همزیستی با جامعه اهل تسنن عراق، ضربه سختی بر پیکر سپاه مهاجم بریتانیایی وارد کردند که سرانجام آن، محاصره این نیروها در کوت‌العماره و اسارت آنان بود که به سیزده هزار نفر می‌رسید.

منابع و مآخذ

- بکری، عادل (۱۹۶۷م). **تاریخ کوت**. بغداد: مطبع العانی.
- تمیمی، علی جاسم محمد، و سعد علی حسین تمیمی (۲۰۲۲م). دور المرجعية الدينية في تأصيل الهوية الوطنية العراقية ۱۹۱۴ - ۲۰۱۴. **العتبة الحسينية المقدسة الامانة العامة مركز كربلاء للدراسات والبحوث**. ۸ (۱). ۱۶۵ - ۱۳۵.
- جابری، ستار جبار (۲۰۰۹م). معركة حصار الكوت و أثر المقاومة العراقية ۱۹۱۵ - ۱۹۱۶م. ۱ (۱). ۲۲۷ - ۲۲۰.

- حسینی، سید احمد (۱۳۸۶ ق). **الإمام الثائر السيد مهدي الحيدري**. نجف: مطبعة الاداب.
- حضرتى، حسن (۱۳۹۰). **مشروطه عثمانی**. تهران: پژوهشکده تاريخ اسلام.
- حکيم، محمدباقر (۱۴۲۴ ق). **الحوزة العلمية: شؤنها، مراحل تطورها، أدوارها**. قم: نشر نيکان کتاب.
- حميداوى، بان راوى شلتاغ (۲۰۱۶ م). موقف علماء كربلاء من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱. **مجله تراث كربلاء**. ۳ (۳). ۳۶ - ۲۵.
- خالصی، محمد مهدي (۱۳۸۶ ش). **بطل الاسلام الشهيد الامام الشيخ محمد مهدي الخالصي: وثائق أحداث العراق في حركة الجهاد و الثورة ۱۹۱۴ - ۱۹۲۵ م. / مذكرات ميدانية للامام الشيخ محمد بن مهدي الخالصي**. أشراف على طبعه و نشره: هاشم الدباغ. تهران: مركز وثائق الخالصي.
- خزر جي، رغد فلاح (۲۰۲۱ م). الدور السياسي للمرجعية الدينية في العراق منذ الاحتلال البريطاني في العراق حتى الاستقلال (۱۹۱۴ - ۱۹۳۲). **مجله مركز دراسات الكوفة**. ۱۵ (۲). ۲۴۴ - ۲۲۰.
- سالم، تحسين عبدالاله (صفر ۱۴۴۵ ق / ۲۰۲۳ م). موقف العشائر العراقية من الاحتلال البريطاني وحكم الملك فيصل (۱۹۱۴ - ۱۹۳۳). **مجله آداب الكوفة**. ۱۴ (۳). ۴۶۳ - ۴۴۰.
- سلمان، محمد عصفور (۲۰۱۵ م). **تاريخ العراق المعاصر (۱۹۱۴ - ۱۹۶۸ م) دراسة في الجانب السياسي**. ديالى: المطبعة المركزية.
- طرفي، ياسين سلمان عبد عون (۲۰۲۲ م). موقف الحوزة العلمية من الاحتلال البريطاني للعراق ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸. **مجله الكلية الإسلامية الجامعة**. ۱۶ (۲). ۵۲۶ - ۴۹۱.
- عبودي، ستار نوري (۲۰۱۷ م). معركة الشعيبة في العراق نيسان ۱۹۱۵ بين رؤيتين عراقية و بريطانية. **مجله كلية التربية**. ۶ (۴). ۲۱۴ - ۱۷۹.
- عزاوي، عباس (۱۹۵۶ م). **تاريخ العراق بين الاحتلالين**. بغداد: دار العربية للموسوعات.
- عكيدى، عمار يوسف عبدالله عويد (۲۰۰۲ م). **السياسة البريطانية تجاه عشائر العراق (۱۹۱۴ - ۱۹۴۵)**. موصل: جامعة الموصل، كلية التربية قسم التاريخ.
- كاظم، نجاة خيرالله (۲۰۱۹ م). دور عشائر الناصرية في مقاومة الانكليز من ۱۹۱۴ إلى ۱۹۲۰. جامعة بغداد: كلية التربية بن رشد للعلوم الانسانية. قسم التاريخ. **مجله دراسات في التاريخ والآثار**. ۱۷ (۴). ۲۳۹ - ۱۹۷.
- مهدي، سؤدد؛ زويني، و داد (۲۰۲۵ م). دور المرجعية الدينية في مواجهة الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ - ۱۹۱۹. **جامعة المستنصرية**. مركز المستنصرية للدراسات العربية و الدولية. ۱۵ (۲). ۲۲۴ - ۱۹۷.
- نجار، مصطفى عبدالقادر (۱۹۷۱ م). **التاريخ السياسي لإمارة عربستان العربية ۱۸۹۷ - ۱۹۲۵**. قاهره: دارالمعارف مصر.

- نديم، شكري محمود (١٩٥٤ م). **حرب العراق (١٩١٤ - ١٩١٨)**. عراق: شركة النبراس للنشر و التوزيع.
- نظمي، وميض جمال عمر (١٩٨٢ م). **شيعة العراق و قضية القومية العربية: الدور التاريخي قبيل الاستقلال. نشره مستقبل العربي**. ١٠ (٤). ١٠٠ - ٧٤.
- نفيسي، عبدالله فهد (٢٠١١ م). **دور الشيعة في تطور العراق السياسي الحديث**. كويت: انتشارات آفاق للنشر و التوزيع.
- وردى، على (١٩٧٤). **لمحات اجتماعية من تاريخ العراق الحديث**. بغداد: دار الوراق للنشر.
- ووسينيچ، وين (١٣٤٦). **تاريخ امپراتوري عثمانی**. ترجمه: سهيل آذرى. تهران: كتابفروشى تهران.
- Irfan Tunç; Ertan Erol (2016). The Siege of Kut Al Amara on The 100 Th Anniversary And The Defeats of The British Relieving Force in Memories, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (The Journal of International Social Research)*. cilt 9, Sayı 42, volume 9. 809-814, Şubat.
- Kara, Hacı Ahmet (2019). *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi, Britanya Birliklerinin Fav Mevkisine Çıkarma Yapması Ve Kutü'l-Amare Kuşatması (06 Kasım 1914-29 Nisan 1926)*. yüksek lisans tezi, Milli Savunma Üniversitesi, Ankara.
- Küçükvan, Mahir (2013). İngiliz Basınında Osmanlinin Kutül-Amare Zaferi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal of Modern Turkish History Studies*, XIII / 26. 55-85.
- Neçare, Orhan (2016)., *Kutü'l-Amare Zaferi'nin 100. Yılı Münasebetiyle I. Dünya Savaşında Irak Cephesi (Uluslararası Sempozyumu, 28-29 Nisan 2016 Mardin)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Said Olgun; Resul Babaoğlu (2020). Dönemin Kaynaklarına Göre Kutü'Lamare Zaferi (Toplu Bir Değerlendirme). *Tad.* c, 39 / s. 67. 477-502.
- Türkmen, Zekeriya (2017). Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve 101. Yılında Kutü l-Amare Zaferi. *Türk Dünyası Araştırmaları*. cilt: 116, Sayı: 228. 63-98. Mayıs-Haziran.